

KAKO JE NASTALA BROŠURA K. L. MAUTHAUSEN

Koncentracijska taborišča v Nemčiji in okupiranih deželah so bila sestavni del uničevalnega stroja, ki je delal z vso doslednostjo in natančnostjo. Čeprav je bila v letih 1942 in 1943 vsem znana pošastnost taborišč, kot so bila Dachau, Mauthausen, Auschwitz in druga, je bilo vendarle malo ljudi, ki bi lahko neposredno pričali o pravih dogodkih v taboriščnih smrti. V zavesti ljudi so se grozote taborišč bolj slikale iz posrednih pripovedovanj ter iz številnih uradnih obvestil, da je nekdo »kljub vsem naporom zdravnikov« v taborišču podlegel, seveda z voščilom sožalja. Vsa obsežnost uničevanja se je razkrila v celoti šele po vojni. Zato pa je bila toliko bolj dragocena vsaka informacija, ki je razkrinkavala pravo stanje stvari in budila v ljudeh odpor in upor proti okupatorju.

V začetku aprila 1944 sva s tovarišem Alešem Jelencem pobegnili s prisilnega dela v Linzu, kamor sva bila prestavljena iz Mauthausna decembra 1943 kot »električar« in avtomehanik. Tovariš Jelenc je to tudi bil, jaz pa sem bil v resnici le amater. Vendar Nemcem potreba po strokovni delovni sili ni več dovoljevala prevelike natančnosti. Pobeg sam ni bil poseben podvig, kajti takoj po prestavitvi iz Mauthausna v Linz sva vzpostavila ilegalno zvezo z Jesenicami, od koder sva preko organizacije OF v železarni v februarju 1944 dobila vse potrebne ponarejene dokumente, ki so se glasili na druga imena in naju »legalizirali« kot delavca v železarni. Torej je bila vsa »nevarnost« v tem, da bi prehitro odkrili pobeg in blokirali vlak, kajti na drug način v zimi ni bilo mogoče priti na Gorenjsko. Vendar je to druga zgodba.

Nihče ne more popisati najinega veselja, ko sva za veliko noč 1944 prišla preko Jesenic na Mežaklo, in s tem na svobodno zemljo. Moja kalvarija skozi zapore v Kranju, Škofji Loki, Begunjah, Celovcu, Dunaju, Bratislavi, Auschwitzu, Mauthausnu, Guzenu in Linzu je bila s tem končana. Lahko si mislimo, kakšne občutke je imel šele tovariš Aleš, kajti on je bil uradno mrtev, saj je bil na plakatu ustreljenih 50 talcev v aprilu 1942. Kolikokrat smo v taboriščnih sanjali o svobodi, delali obveze za vsakogar, ki bi preživel na trpljenje.

Na svobodni Mežakli sva prišla na okrajni komite KPS Gorje-Bled in ugotovila, da tudi v partizanih slabo poznajo taborišča. Tu sva tovarišem pripovedovala o grozotah v taboriščih, o usodah posameznikov in njihovem trpljenju, o njihovem upanju na svobodo in ponosu na našo partizansko vojsko, ki je tudi daleč v Nemčiji pritiskala na duše krvnikov. Ob tem se je rodila ideja, da je treba vse to opisati, omogočiti borcem NOV in aktivistom, da to berejo in še globlje spoznavajo pravo bit fašizma. Pojav bele garde kot domačega izdajalca je to še posebej zahteval.

Tovariš Aleš je ostal na okrožnem komiteju KPS za Jesenice in tu kasneje prevzel funkcijo sekretarja, jaz pa sem dobil nalogo, da se javim na oblastnem

komiteju KPS za Gorenjsko pri takratnem sekretarju tovarišu Maksu Krme-lju-Matiji, s katerim sva leta 1941 tesno sodelovala. To je bilo najlepše poto-vanje po domačih krajih preko Radovne, Pokljuke in Jelovice. Na oblastnem komiteju me je tovariš Matija povezal s tovarišem Bogdanom Osolnikom, ki je bil namestnik sekretarja komiteja in sekretar agit. prop. komisije. Zopet je tekkel razgovor o položaju v taboriščih, zopet je padla misel, da bi morali o tem nekaj napisati in ta misel se je razvila v mojo zadolžitev, da čimprej napišem krajšo brošuro. Dano mi je bilo na voljo, da izberem obliko in vsebino.

Tovariš Matija me je vprašal, ali že imam ilegalno ime. Seveda ga nisem imel. »Ali Svetko pomeni Florjan?« vpraša Matija. Odgovorim, da je Svetko Svetozar, Cvetko pa Florjan. Nato pravi Matija: »Ker je Štucin Cvetko, pa bodi ti Florjan, to je potem dosti ilegalno.« In pri tem je ostalo. (Jaka Štucin-Cvetko je bil takrat org. sekretar ob. kom. KPS za Gorenjsko.)

Oblastni komite KPS za Gorenjsko me je istočasno določil za inštruktorja okrožnega komiteja KPS za škofjeloško okrožje in tako sem potoval preko Martinj Vrha in Zaprevala proti Škofji Loki ter se ustavil v bunkerju škofje-loškega okrožja, ki je bil takrat na hribu Dečko nad vasjo Krivo Brdo v Luši. Ob mojem prihodu v bunker je bil sekretar komiteja tov. Tine Kalan-Dolinski, konec aprila 1944 pa ga je zamenjal tov. Milan Žakelj. Na okrožnem komiteju sem bil natančneje seznanjen s stanjem na terenu, s problemi organizacije KP, OF in drugih, kajti razmere od leta 1941, odkar sem bil odsoten, so se silno spremenile in gibanje je zajelo neslutene širine. V tem bunkerju sem začel pisati brošuro »Mauthausen«. Razmišljal sem, kako naj se lotim dela, da bo služilo svojemu namenu, da ne bo predolgo in da bo hitro pripravljeno. Ni bilo časa, da bi opisoval organizacijo taborišča in se ukvarjal s podatki. Zato sem se odločil, da v uvodu napišem kratko oceno taborišč in fašizma, pretežni del pa posvetim zbirki kratkih črtic, ki naj bi bralcu ustvarile podobo in ga silile k razmišljanju. Izbor tem je odraz poskusa, da bi bila slika celovita in bi se ujemala z uvodno besedo. Črtice naj bi pokazale vso grozoto dogajanj, surovost in korumpiranost SS ter razkrinkale licemersko propagando okupatorja.

Namenoma je zadnja črtica odraz vere v zmago, polna optimizma in upa-nja. Bralec pa si bo sam ustvaril sodbo, ali je bila moja odločitev pravilna. Brošura prav gotovo nima nobene umetniške vrednosti, napisana je bila pred-vsem mobilizacijsko. Ko sem pisal brošuro, sem imel 22 let. Tekst brošure, natipkan na pisalni stroj, sem napisal v tednu dni, v drugi polovici aprila. Nato sem tekst poslal tovarišu Bogdanu Osolniku na oblastni komite KPS za Gorenjsko. V juniju 1944 sem prejel 2 izvoda izdelane brošure kot »avtorska izvoda«, ni mi pa bila znana njena pot po terenu in po enotah. Tekst brošure je bil v začetku maja 1944 dostavljen pokrajinski tehniki za Gorenjsko, od koder je bil poslan na pretipkavanje in razmnoževanje ciklostilnim tehnikam. Danes ni mogoče ugotoviti celotno pot brošure, vendar ohranjeni izvodi pri-čajo o visoki stopnji organiziranosti tehnik in tiskarn v letu 1944 ter o ogromni iniciativi na terenu.

Ob raziskovanju, katere tehnike so razmnoževale brošuro, sem do sedaj ugotovil, da so jo najmanj tri tehnike pretipkavale in razmnoževale v različnih variantah, tako naslovne strani kot notranje razporeditve in opreme. Večina izvodov, ki so ohranjeni, so tako imenovani »obvezni izvodi«, ki so jih tehnike pošiljale na razna mesta. Že v letu 1943 so tehnike imele na osnovi okrožnice pokrajinske tehnike nalog, da pošiljajo od vsakega izdelka po en izvod okrož-

FLORJAN

K.
L.
M
A
U
T
H
A
U
S
E
N

nemu in pokrajinskemu tehniku, en izvod pa zakonspirirajo v skrit arhiv. Dne 12. marca 1944 pa je IOOF Slovenije izdal odlok o dolžnostnih izvodih, ki je začel veljati za vsa Slovenijo in na podlagi le-tega so vse tehnike in tiskarne morale pošiljati obvezne izvode Znanstvenemu inštitutu Slovenije pri IOOF Slovenije. Tej organiziranosti se lahko zahvalimo, da so ohranjeni številni dokumenti iz NOB.

V Muzeju ljudske revolucije Slovenije je šest izvodov brošure K. L. Mauthausen, ki jo je izdelala Okrožna tehnika Jesenice, en izvod pa je v arhivu IZDG.¹ Okrožna tehnika Jesenice je izdelala brošuro prva in njen izdelek je tudi najlepše opremljen. Obvezni izvod nosi datum 10. 6. 1944, skupno obsega 16 strani (brez ovitka) formata 21 × 14,5 cm, tipkanih na obeh straneh, ovitek je izdelan iz rahlo rumeno-rjavega papirja. Naslovna stran prikazuje sliko obešenca, vrv je privezana na črke SS, ter klečeče, zvezane osebe v levem spodnjem kotu. V zgornjem delu slike so v ospredju strehe taboriščnih barak s stražarskim stolpom, v ozadju pa črki SS ter žareče nebo. Levo zgoraj je napis Florjan v vodoravni legi, diagonalno z levega zgornjega kota proti spodnjemu desnemu, pa poteka napis K. L. Mauthausen. Slika je izdelana v črni, žareče nebo pa v rdeči barvi, kar daje sliki poseben izraz, zato imamo lahko ta izdelek za najkvalitetnejšega. Notranjost je tipkana s pisalnim strojem, naslovi črtic in začetne črke pa so izrisane. Zadnja zunanja stran ovitka nosi v sredini napis: Izdala: Agit-prop. komisija pri Pokrajinskem odboru OF za Gorenjsko, in spodaj: Izdelala: Okrožna tehnika Jesenice. Med izdelavo brošure je bila tehnika v dolini Radovne na področju Mežakle pod Gnjljicami (1031 m),² tehniko pa je vodil v tem času Drago Višnjari-Stojan, risal pa Lovro Mandeljc-Tomiks. Iz obveznih izvodov v Muzeju in Inštitutu se vidi, da je bila brošura izdelana v 985 izvodih. Iz dokumentov AIZDG³ pa se vidi, da je okrožna tehnika Jesenice dne 10. 6. 1944 razposlala brošuro po naslednjem ključu:

Ok. k. Jesenice	60 izvodov (Okrajni komite)
Ok. k. Gorje Bled	30 izvodov
Ok. k. Bohinj	70 izvodov
Ok. k. Kranjska gora	20 izvodov
Ok. k. Ribno	40 izvodov
Ok. k. Radovljica	80 izvodov
Ok. k. Žirovnica	30 izvodov
Ok. k. Brezje	30 izvodov

Dokument o razdelitvi je podpisal za O. T. Jesenice tov. Milan (Milan Dermota). Skupno je bilo razposlanih 330 izvodov — ni razvidno, kam so šli ostali izvodi.

Tudi poročilo Okrožne tehnike Jesenice Pokrajinski tehniki (na predpisnem formularju) od 1. VI.—15. VI. 1944 navaja pod datumom 10. 6. 1944 izdelavo brošure Mauthausen v 985 izvodih ali skupno 8765 strani.⁴

V Muzeju ljudske revolucije Slovenije, kjer je 6 izvodov brošure, ki jih je izdelala Okrožna tehnika Jesenice, sta dva, ki nosita žig prejemnika brošure. Na enem izvodu je žig »Ljudska pravica«, na drugem pa »Okrožni komite KPS Brdo«. Ta dva izvoda kažeta na to, da je bila brošura razdeljena tudi po Primorski in v centralnih institucijah.

Druga varianta brošure je bila izdelana v tehniki T5 (RK V) — Kamniško okrožje »Gorenjska«, imenovani tudi »Skala«. En izvod brošure, ki jo je izdelala tehnika T5, je v Narodni univerzitetni knjižnici kot obvezni izvod pod št. P 2436, en izvod je v arhivu IZDG, fascikel 93, en izvod pa v Muzeju ljudske revolucije Slovenije. Izvod v Univerzitetni knjižnici in izvod v IZDG sta obvezna izvoda in opremljena s točno predpisanimi pripombami, napisanimi s svinčnikom. V zgornjem levem kotu je napis: T5 Kamniško okrožje »Gorenjska« in št. 106(?). V sredini zgoraj pa eno pod drugim: risal: Saša, tipkal: Joso, roto: Zlata. V desnem kotu zgoraj pa: izdelano 18. VII. 44 v 650 izvodih. Preko tega je z žigom udarjen datum 2. avg. 1944 v modri barvi (Verjetno je to datum prejema obveznega izvoda).⁵ Na izvodu v arhivu IZDG pa je enak žig z datumom 27. VII. 44. Ovitek in notranje strani so izdelane iz enakega papirja v rahlo rjavem tonu. Naslovna stran predstavlja sliko enake vsebine kot izdelek Okrožne tehnike Jesenice z manjšimi razlikami. Pomembna razlika je v tem, da napis K. L. Mauthausen leži v sredi naslovne strani in to vodoravno. Slika je enobarvna. Notranji raspored snovi je približno enak; izrisane inicialke poglavij in črtic pa so drugačne. Na zadnji strani ovitka je napis: Izdala: Agit. prop. komisija pri Pokrajinskem odboru OF za Gorenjsko.

Ing. Slavko Oblak-Saša,⁶ ki je vodil tehniko med izdelavo brošure, je mnenja, da je bila izdelana v zemljanki na Brsniških (nasproti Kopišč) v Kamniški Bistrici.⁷ Sašo je narisal začetne črke poglavij in črtic, medtem ko so naslovno stran dobili že izdelano po kurirski zvezi. Sliko je samo prekopiral na mrežico. Razdelilnik za razdelitev brošure je dobil od okrožnega tehnika. Papir za brošuro so verjetno dobili od Franca Bremšaka-Kajtimira, ki je imel skladišče v Bistrici. Papir je izviral iz Količevega. Saša je mnenja, da je naslovno sliko izdelal nekdo iz Okrožne ali Pokrajinske tehnike. Podatke na obveznem izvodu je verjetno pisala Slavka Prešeren-Nada.

Tudi v običajnem poročilu Pokrajinski tehniki za Gorenjsko 28. VII. na formularju omenja Sašo pri navajanju izdelkov tehnike brošuro »Mauthausen«, izdelano v 650 izvodih, skupno 5850 strani. Poročilu je dodan šifriran razdelilnik (šifre okrajev) 70, 70, 72, 60, 70, 80 in 70. Poročilo navaja, da so brošuro delali od 15.—18. VII. 1944.⁸ Tudi tovariš Andrej Plestenjak-Tilen, okrožni tehnik za okrožje Kamnik poroča v svojem poročilu Pokrajinski tehniki dne 8. VIII. 1944, da je tehnika T5 izdelala brošuro Mauthausen ter dodaja šifrirani razdelilnik.⁹

Iz kontrolne pole okraja Zasavje o sprejeti literaturi vidimo, da so prevzeli 70 kom. brošure Mauthausen 29. VII. 1944, da je sodelovala tehnika T. OK. K. V. ter da je brošura do njih potovala 9 dni.¹⁰

Tovariš Andrej Plestenjak-Tilen misli, da je bila naslovna stran narejena nekje v Kamniku.¹¹

Okrajni komite Kamnik na svoji kontrolni poli od 29. VII. 1944 potrjuje prejem literature v mesecu juliju in v koloni 9 potrjuje prejem 70 izvodov brošure Mauthausen, datum prejema 20. VII. 1944, brošura »hodila« 2 dni, brošuro so prejeli od tehnike T Kamnik 5. Podpisal Jelko.¹²

Okrožna agit. prop. komisija — okraj Lukovica (zanj Čuk) na kontrolni poli od 16. VII. 1944 do 31. VII. 1944 potrjuje v koloni 9, prejem 72 izvodov brošure Mauthausen, datum prejema 29. VII. 1944, brošura »hodila« 9 dni, prejeli od tehnike T5.¹³

Okrožna agit. prop. komisija — okraj Tuhinj 4 — (zanj Dušan) na kontrolni poli 15. 7.—1. 8. 1944 potrjuje v koloni 14 prejem 60 izvodov brošure Mauthausen dne 23. 7. 1944 od Ok. V. — brošura potovala 4 dni.¹⁴

Okrožna agit. prop. komisija okraj Mengeš (zanj Moris) v kontrolni poli od 16. VII. do 31. VII. 1944 potrjuje v koloni 6 prejem 70 izvodov brošure Mauthausen dne 27. VII. od tehnike T 5 — brošura »hodila« 8 dni.

Tretja varianta brošure je bila izdelana v tehniki T 3 Tanja. Izdelek je v Muzeju ljudske revolucije Slovenije (v 1 izvodu). Očitno gre tudi za dolžnostni izvod, kajti original je opremljen s predpisanimi dopolnili. Tako piše v levem zgornjem kotu:

T 3

tipkala: Tanja

risal Črto

roto: France,

v desnem zgornjem kotu pa: Izd. v 410 izvodih. Datuma ni. V arhivu IZDG pa je en izvod, ki pa očitno ni dolžnostni, vendar je v desnem zgornjem kotu dodano: Tov. Simon (?) T 4. Tudi tu ni datuma. Ovitek brošure je iz svetlo zelenega papirja. Na naslovni strani je isti motiv kot pri prejšnjih variantah, vendar z dokajšnjimi razlikami. Obešenec in klečeča oseba sta veliko manjša, v levem spodnjem kotu je streha barake, stražarski stolp je večji, plameni ognja so drugačni. Zgoraj v levem kotu je neizčrtan napis Florjan, spodaj vodoravno ob robu pa neizčrtano K. L. in izčrtano Mauthausen. Slika ne zajema celotnega formata, temveč ima zgoraj in spodaj širši prazen rob. Velikost brošure je 20,5 × 14,5 cm, torej je manjša od drugih. Notranjost brošure je nekoliko stisnjena, tako da brošura obsega 15 strani. Tudi napisi poglavij in črtice so nekoliko manjši. Na zadnji notranji beli strani je napis: Agitprop. komisija pri Pokrajinskem odboru OF za Gorenjsko.

Poročilo tehnika T 3 Tanje na predpisanem formularju z dne 15. VII. 1944 za čas od 1. VII. do 15. VII. 1944 navaja, da so izdelali brošuro Mauthausen 10. VII. 1944 v 410 izvodih, skupno 4100 strani. (Ni jasno, zakaj navajajo 4100 strani, saj ima brošura 15 notranjih strani, torej skupno najmanj 6150 strani.) Brošuro so delali od 5. do 10. VII. Na o. k. Litija je bilo poslanih 390 izvodov, 20 izvodov pa na razne forume.¹⁵ Tehnika T 3 je delala za zasavski okraj, tehnika T 4 pa za lukovski okraj. Iz seznama osebja v kamniškem okrožju v tem času je razvidno, da je tehniko T 3 vodil tovariš Sigma, delali pa so v tehniki še Tanja, France in Bogdan. Tehniko T 4 pa je vodil tovariš Simon, delali pa so še Črto, Stane, Nande in Emil.¹⁶

Iz poročila tehnike T 4 — lukovski okraj z dne 12. II. 1944 vidimo, da je ta tehnika prevzela 500 listov zelenega papirja. Ker je ovitek brošure iz zelenega papirja, tak ton barve pa je redek, količina papirja pa se tudi ujema s količino papirja, porabljenega za 410 izvodov brošure, bi lahko sklepali, da je delala brošuro T 4 ali pa dobavila papir.

Vsi ti nepopolni in nasprotujoči si podatki iz dokumentov govore tudi o tem, da se je osebje tehnik hitro menjavalo, tehnike pa se tudi reorganizirale in spreminjale imena.¹⁷

Tovariš Emil Cesar navaja v svojem članku o partizanskih tehnikah v kamniškem okrožju (Kamniški zbornik 1962) ime Tanja Lenček iz Kleč pri Dolskem, ki je verjetno Tanja (T 3). Vendar tovariš Emil Cesar tehnike opisuje tako, da ima bralec vtis, kakor da bi bile organizirane v vrstnem redu

in bi se ena razvila v drugo, ne pa da so delale tudi vzporedno in istočasno. Dokumenti, ki so vezani na brošuro Mauthausen, očitno pričajo o tem, da so vsaj delno delale istočasno in vzporedno (T 3, T 5). Raziskave na področju kamniškega okrožja pa mi še vedno niso dale odgovora, kdo je narisal naslovno stran brošure. Emil Cesar v citiranem prispevku omenja, da so ilustracije večinoma izdelek tovariša Tomaža Kvasa-Simona, ki je tudi nekaj časa vodil tehniko T 3. Tovariš Kvas pa izjavlja, da naslovna stran ni njegovo delo.

Tovariš Lovro Cerar-Tugo,¹⁸ kot vodja tehnike T 2 (RK II.), ki je 26. 6. 1944 postala okrožna tehnika¹⁹ — do takrat je bila to tehnika T 3 — se dobro spominja, da so v tehniki brošuro Mauthausen čitali z vso pozornostjo. Tekst so dobili po zvezi od zgoraj, oni pa so samo pretipkavali in razmnoževali. V tehniki je risal tovariš Jernej Lampe-Bari, ki pa so ga kasneje ujeli belogardisti in ubili. V juliju ali avgustu 1944 so zaradi izdaje tehnike odkrili belogardisti in zaplenili tudi ves arhiv. Takrat je prav gotovo brošura Mauthausen prišla v roke beli gardi.

Nisem mogel ugotoviti, ali je tehnika T 2 tudi sama razmnoževala brošuro (to bi bila potem četrta varianta), ali pa jo je dobila od drugih.

Nekaj časa je bil tovariš Lovro Cerar vodja tehnike T 3 (AIZDG, fascikel 75), brošura pa je bila delana nekako v tem času, zato je možno, da gre za tretjo varianto. V tem primeru poročilo tehnike T 3, na katerem je podpisana Tanja, pomeni, da je Tanja le podpisala poročilo zaradi odsotnosti tov. Cerarja, ki pa je bil vodja tehnike. Lovro Cerar pa se vsebine brošure natančno spominja, ker je 1. III. 1945 sam padel v roke okupatorju in bil do konca vojne v taborišču Mauthausen. Pravi, da ob čitanju brošure v juliju 1944 niso mogli verjeti, da bi bilo kaj takega lahko res, sedaj pa lahko reče, da je bilo v resnici še dosti hujše, kakor pa opisuje brošura.

V poročilu ciklostilnega oddelka Pokrajinske tehnike za Gorenjsko o izdelkih ciklostilnih tehnik v letu 1944 so našlete važnejše brošure in med njimi K. L. Mauthausen, izdelan v 985 izvodih.²⁰

V pregledu literature (gre za zbirno poročilo Pokrajinske tehnike za Gorenjsko) od 1. I. do 15. VI. 1944 prav tako pri opombah navaja izdelavo brošure Mauthausen (AIZDG, fascikel 60). V tem času je bila pokrajinska tehnika seveda seznanjena samo z izdelkom jeseniške tehnike, kajti kamniške tehnike so to izdelale šele v juliju.

Tudi iz tega sem lahko sklepal, da je prvi original naslovne strani prišel z levega brega Save.

Izjave posameznikov in kompozicija naslovne strani so dale slutiti, da je vse variante izdelala ista oseba in to nekje centralno za vse tehnike. Pričevanja vseh so kazala na to, da je bil avtor nekje v Pokrajinski tehniki. V tem času sta se z risanjem v PT ukvarjala arhitekt tovariš Marjan Šorli-Viher (umrl po vojni) in tovariš Janez Vidic-Luka, ki danes živi v Mariboru. Tovariš Janez Vidic si je s pomočjo Julke Ogris-Vislave²¹ ogledal vse variante brošure,²² pa prav tako izjavlja, da on ni avtor in je mnenja, da slike ni delala pokrajinska tehnika. Tovariš Vidic je bil tudi mnenja, da tudi pokojni Šorli ni avtor, ker to ni njegov stil risanja in ker se je ukvarjal z risanjem vinjet in črk.

Tako sem iskanje avtorja ponovno usmeril na začetek, k okrožni tehniki Jesenice. Začel sem iskati informacije zapovrstjo pri vseh preživelih delavcih v tej tehniki.

To pot uspešno.

Tovarišica Stana Mandeljc-Vilma, rojena Klinar, izjavlja,²³ da je 2. aprila 1944 odšla v ilegalo na okrajni komite KPS Gorje-Bled in nato v okrožno tehniko Jesenice. Po prihodu je bila le nekaj dni na stari lokaciji tehnike, vendar so se že do 15. aprila vsi preselili na novo lokacijo na Pokljuko pod Frčkovo planino. Tehniko so imenovali »Planika«. Vodja tehnike je bil tov. Ivan Golc-Stanko, ki je bil istočasno okrožni tehnik. Brošuro Mauthausen je v drugi polovici maja tipkala ona in to počasi, ker tega dela ni bila vajena. Naslovno stran je narisal tov. Lovro Mandeljc-Tomiks, ki je bil v tem času risar tehnike.²⁴ Tov. Mandeljc je narisal tudi notranje velike črke. Naslovna stran je nastajala tako, da je najprej narisal na navaden papir sliko, nato pa prenašal na matrice. Za točkasti efekt posameznih delov slike je uporabljal bakreno mrežico. Rdeča barva na naslovni strani je nanesena na osnovi linoreza — kot štam-piljka — katerega je izdelal Tone Gašperin-Tomo. Notranji tekst je bil najprej natipkan, nato pa naslovi narisani na matrico.

Avtor naslovne strani je torej znan. Naslovne strani variant, ki so bile delane v kamniških tehnikah, pa so le kopije, ki so jih tamkajšnji risarji pre-risovali in modificirali.

Čeprav so bile na škofjeloškem in kranjskem področju v tem času številne tehnike, ni dokazov, da bi katerakoli razmnoževala tudi navedeno brošuro. Verjetno je šlo za določeno »delitev dela« med tehnikami po navodilih pokra-jinske tehnike. Zanimivo je tudi dejstvo, da se je literatura v tem času pro-dajala bralcem, o čemer pričajo številni dokumenti. Tak ukrep pokrajinskega vodstva²⁵ samo dokazuje, kako razširjena je bila želja brati partizansko lite-raturo med prebivalstvom, kajti plačilo očitno ni ogrožalo želje po čitanju. Zbrani denar pa je služil za nakup potrebne materiala pri »okupatorju«.

Izdelava same brošure seveda ne bi zaslužila tolikšne pozornosti ob ogrom-nem delu, ki so ga opravljale tehnike in tiskarne. Vendar ne gre toliko za brošuro samo, temveč bolj za osvetlitev problemov in organizacije ilegalnih tehnik, ki zaslužijo vse naše občudovanje. Kaže pa tudi na težave raziskoval-cev danes in opozarja, da je zadnji čas, da se zapišejo spomini še živečih oseb, kajti iz samih dokumentov bo tudi v bodoče težko izluščiti vso globino do-gajanj.

VSEBINA BROŠURE K. L. MAUTHAUSEN

UVOD

Ko se je nemški nacizem pripravil, da si osvoji ves svet in se vsesa kakor krvoločna pošast v meso premaganega človeštva, je brezobzirno in načrtno pripravil tudi uničenje vsega, kar bi se mu upiralo na tej poti. Po vsej Nemčiji so zrasla šte-vilna nemška koncentracijska taborišča, v katerih so izginjali ljudje, ki se niso strinjali s Hitlerjevimi blaznimi, nečloveškimi načrti. Ko je po osvojitvi novih ev-ropskih dežel nemški fašizem pričel potujčevati podjarmljene narode, so postala ta taborišča grobišča nenemških narodnosti.

Mislim, da je malo Slovencev, ki ne bi poznali imen Dachau, Mauthausen, Buchenwald, Auschwitz in drugi, katerih se človek spominja vedno s težkim srcem, in kjer so ostali člani tolikih zavednih družin, ki so se zavedali, da so Slovenci. Kdo teh družin ve, kako so preminuli njegovi dragi, kaj se je dogajalo z njimi tam gori, daleč od njegove domovine, iztrganimi iz rodne zemlje, ki so jo tolikanj lju-bili. Fašisti so v svojem sadizmu poslali svojcem samo pepel njihovih dragih. Morda bom s temi vrsticami še globlje ranił srca tistih mater, ki še danes trepečejo v strahu za svoje sinove ali tistih mater, katerih sinovi so bili tudi žrtev pobesnelega fašizma. Vendar dovolj močni moramo biti, da pogledamo resnici v oči, pa če je še tako

bridka in še tako neverjetna. Potrebno je, da spoznamo fašizem do dna, da pogledamo tudi v vse one koticke njegovega zverinstva, ki so jih fašisti poskušali na vse načine prikriti pred javnostjo v bojazni, da ne bi širše mase spoznale pravi cilj njihovega režima. Dovolj močni moramo biti, da si ničesar ne prikrivamo, pa če nas ta resnica še tako boli, samo tako bomo tudi dovolj močni voditi neizprosno borbo proti fašizmu. Moj namen je razkrinkati vso podlost in tajinstvenost razvpitega Mauthausna, ki je najpristnejša slika fašističnega režima v praksi in ki v svoji krutosti daleč prekaša vsa druga enaka taborišča. Moj namen je, da širše mase spoznajo, kakšen je fašizem tam, kjer se zaveda svoje moči, in kakšna bi bila »Nova Evropa« pod fašizmom.

Mauthausen leži okrog 30 km oddaljen od mesta Linz na granitnih pobočjih levega brega Donave. Lomljenje granita v številnih ogromnih kamnolomih je tudi glavna zaposlitev jetnikov. Zaradi ogromne mase brezplačnih delavnih sil, ki so bile na razpolago, so podvzeli gigantsko gradnjo taborišča samega. Iz granita, znosnega na ramah jetnikov, so zrastle razni taboriščni objekti ter krožni zid, ki naj bi preprečil beg jetnikov. Stanovanjski prostori jetnikov so lesene barake, ki pa so najmodernejše opremljene tako s kopalnico, parketi in radijskimi zvočniki. Taborišče je obdano od dveh stražarskih verig, notranje in zunanje. Notranja stražarska veriga obsega kompleks vseh jetniških barak, kuhinje, glavne pralnice, glavne kopalnice, krematorija (zgradba s pečjo za sežiganje mrličev), zdravniških prostorov ter glavne pisarne. Obdana je od dveh žičnatih ograj z visoko električno napetostjo ter debelega visokega zidu, v katerem sestavu so visoki granitni stražarski stolpi z dobrim pregledom položaja ter opremljeni z avtomatskim orožjem. V tem prostoru se nahajajo vsi jetniki preko noči. Zunanja stražarska veriga obsega kompleks notranje stražarske verige ter kompleks najbližjih objektov, ki so v gradnji. Na zapadnem delu te zunanje stražarske verige se priključuje tretja stražarska veriga, ki obsega kompleks vseh treh kamnolomov. Taborišče je lastnina SS in pripada izkupiček izključno SS. Število jetnikov se suče med šest do deset tisoč z ozirom na nove, ki pridejo, ter transporte, ki odidejo. Mauthausen je centrala številnih taborišč, kamor odhajajo številni transporti in grade najrazličnejše vojno važne objekte. V zadnjem času so odhajali transporti tudi v težko bombardirane tovarne, kakor v Dunajsko Novo mesto, Steyr in drugam.

Vso razlago fašizma, vse njegove cilje, vse ono, kar so fašisti nameravali s premaganimi narodi sveta, najdemo v Mauthausnu. Mauthausen je z eno besedo najpristnejša prisposoba fašističnega zatiranja in nečloveške okrutnosti.

Kaj nam govori Mauthausen, tak kot je, z vsem trpljenjem nesrečnih žrtev fašističnega besa, z vsemi metodami nečloveških hitlerjevskih rabljev pri uničevanju nedolžnih žrtev?

1. Mauthausen je prisposoba fašističnega odnosa do človeštva, v katerem je posameznik v očeh vladajočih privilegirancev samo brezpravno kolesce v aparatu fašističnega vojnega stroja. Brž ko to kolesce ne koristi, noče ali ni sposobno služiti vladajočim gospodarjem, ga brezobzirno odstranijo na način, ki po krutosti in brezobzirnosti daleč prekaša srednješke metode. V vrsto žrtev fašizma, ki so morale končati v Mauthausnu, spadajo tudi tisti nemški nesrečneži, invalidi, bolniki in vojni ponesrečenci, ki jih je fašizem odstranil, da bi njihova usoda ne vplivala razkrojevalno in demoralizujoče na ostalo nemško javnost.

2. Mauthausen je s svojo ureditvijo najpristnejša oblika fašistične korupcije. Zakoni, ki so postavljeni proti korupciji, so sicer zelo strogi, toda zadevajo le široke mase delovnih množic, dočim ne veljajo za privilegirance, ki tako lahko tudi materialno izkoriščajo svoj položaj. V kantineh, ki so jih vodili kriminalisti pod kontrolo, SS, je na ta način vladala največja korupcija in oderuštvo, kar je seveda prinašalo ogromne dobičke funkcionarjem SS, dočim so stotine nedolžnih žrtev umirale od gladu.

3. Mauthausen je višja šola za tiste, ki so določeni za kader fašističnih oblastnikov. Tu naj postanejo iz teh ljudi stroji, brezsrčni priganjači, v katerih bo otopelo vsako čustvo in usmiljenje. Tu naj se jim vcepi okrutni nastop oholih gospodarjev sveta. To naj jim bo šola, kjer se bodo naučili streljati in prenašati poglede nedolžnih žrtev, hladnokrvno uničevati žene in otroke in biti zmorni na povelje brez pomišljanja umoriti tudi lastno mater.

4. Razkriva nam vso lažnivost nemške propagande. V Mauthausen, staro taborišče kriminalcev, morilcev in razbojnikov, so vrgli politične nasprotnike in jih

proglasili za bandite, za človeštvu nevarne elemente, da bi pred svetom in domačo javnostjo zakrili svoje zločinsko početje.

5. Mauthausen nam razkrinkava namene fašizma, ki bi v primeru zmage neusmiljeno zatiral in uničeval nenemške, še posebno pa slovanske narode. Mauthausen je v skladu s Hitlerjevimi besedami v knjigi »Mein Kampf«, kjer proglašča Slovane za brezpravne sužnje, katere je treba načrtno uničevati, da ne prerastejo germanstva.

6. Mauthausen dokazuje, da se fašizem poslužuje za uničevanje in zločinske posle kriminalnih, izprijenih tipov, ki tvorijo v SS oddelkih in gestapu najokrutnejše hitlerjeve priganjače. Vodstvo taborišča v Mauthausnu so imeli v rokah kriminalisti, ki jim je SS oblast poverila moč, ker si je v svesti, da so ti pokvarjeni izrodki najpripravnější za krvave rabeljske posle. Dokaz, da se SS rekrutira iz najtežjih zločincev in najbolj podlih tipov, je tudi dejstvo, da je jeseni l. 1943 novačilo okrog 200 najtežjih kriminalcev iz taborišča v Mauthausnu k SS-četa.

Ne smemo pozabiti, da so del teh SS-trup tudi slovenski izdajalski izrodki, Rupnikovi švabobranci, ki so se s svojimi zločini in bratomornim izdajstvom pokazali vredne svojih zločinskih SS-vrstnikov v Mauthausnu. Kdor čita o vseh grozodejstvih in zverinstvih esesovcev nad našimi ljudmi v nemških taboriščih, se mora zavedati, da krivda naših domačih belo-plavogardističnih izdajalcev, ki so se s prisego zavezali služiti Hitlerju v SS-oddelkih, ni nič manjša kakor krivda nečloveških Hitlerjevih rabljev v Mauthausnu.

7. Žalostna usoda internirancev v Mauthausnu dokazuje, kako tragična bi bila usoda slovenskega naroda, če bi zmagal fašizem. Spričo težkih porazov na vseh frontah je zadnje čase tudi teror krvnikov v Mauthausnu popustil. Nesrečne žrtve fašističnega barbarstva potrjujejo našo pot neizprosne borbe proti hitlerizmu in obtožujejo vse tiste, ki v službi okupatorja pomagajo fašizmu pri uničevanju nedolžnih žrtev. Mauthausen postavlja na laž tiste, ki govore o novem redu in preporodu pod vodstvom Hitlerjeve Nemčije in ki poizkušajo svoje izdajstvo skriti pod krinko borbe za vero in borbe proti komunizmu.

Mauthausen je zločin, ki vpije do neba! Mauthausen je ogledalo zverskega fašizma. Mauthausen je delo najbolj barbarske in najbrezbožnejše zamisli na svetu, ki jo predstavlja fašistična ideologija.

Mauthausen obtožuje! Obtožuje fašizem, Hitlerja in njegove rablje! Obtožuje izdajstvo! Obtožuje podle domače izrodke, ki so se prodali tem zločinskim gospodarjem za boj proti lastnim bratom. Obtožuje belo in plavo gardo, Rupnikove švabobrancelce in vse, ki služijo krvavim nacističnim okupatorjem, krvnikom našega naroda.

Mauthausen vpije po maščevanju! Neizrekljivo trpljenje nesrečnih žrtev kliče vse človeštvo na boj proti fašizmu. Mauthausen poziva k združitvi in v borbo proti največjim sovražnikom človeštva vse, ki nosijo v svojih prsih trohico čuta človeškega dostojanstva, poštenja in sočutja. Mauthausen poziva tudi nas Slovence, da maščujemo bolečino in rane naših trpečih bratov in sestra!

Prihaja dan, ko bo tudi Mauthausen maščevan!

CRTICE IZ ŽIVLJENJA V MAUTHAUSNU

Novi

Prišli so novi — Judi. Rekli so jim, da gredo na delo za mesec dni. Težka in dolga je bila pot do taborišča in težko so čakali konca. Niso še poznali Mauthausna. Z veseljem, da so na koncu poti, so se vzpenjali po strmi poti, težko obloženi, smejočih se lic. Z njimi je šla številna straža SS; tudi ta se je smejala. Še zadnji ovinek in zagledali so mogočno kamnito obzidje Mauthausna, zgrajeno iz toliko tisoč žrtev. Tam na ovinku je delala grupa starih jetnikov z lopatami in krampi. Slišal se je kričeč glas kapota in stokanje pretepenih. Bližali so se novi. Vse je utihnilo, še priganjači so pozabili na svojo dolžnost. Brezizrazna bleda lica starih jetnikov so čudno zrla na nove smejoče se in rdeče obraze. Niso jih razumeli. Pet minut pozneje so se za novimi zaprla težka vrata — za vedno. Potihnil je njihov smeh in s preplašenimi pogledi so se ozirali novi tjakaj, kjer je za zidom ležal kup mrtvih, golih teles. Potem so prišlece okopali, preoblekli ter peljali na blok.

Zvečer smo videli, kako je kapo Georg stal s komandantom tam ob kamnitem zidu, naduto sta se smejala, potem smo slišali, kako je kapo s hreščavim, kričočim glasom odgovoril »Jawohl!«, se obrnil ter odšel z bleščočimi očmi krvnika v svojo barako. Zopet bo imel jutri dovolj dela. Razumeli smo ta sestanek, molče smo odšli vsak na svojo stran — skoro enaki obsojenci.

Drugi dan smo šli zopet na delo. Tam zadaj so stali, po pet in pet, v lesenih cokljah, brez nogavic, s hlačami jugoslovanske kraljeve garde, s pisanimi površniki najrazličnejših uniform, brez perila, brez pokrivala, čisto ostriženi. S povešenimi glavami so sprejemali udarce, niso več kričali. Bili so že trupla brez duše, brezizrazna. Potem smo odkorakali, kapo Georg se je zibal na čelu, čakate postave, niha-joče hoje, s težkimi škornji in rdečo krvniško rutico za vratom. Zopet sta se spogledala komandant in kapo Georg. Po pet in pet smo korakali mimo SS-ovcev, zadaj se je slišalo topotanje cokelj v neenakomernem taktu.

Potem smo prišli na delo. Okrog na stražarski verigi so stali novi mladi esesovci z avtomatskim orožjem, da preizkusijo svoje morilsko znanje na živih ciljnih. Ta dan smo mi imeli mir, preveč je bil Georg zaposlen tam pri novih. S peno na ustih je skakal sem ter tja; prenašali so težke tračnice, vozili v teku vagončke, nosili kamenje, bila je ena sama zmešnjava, katero so trgali strelji in kričanje slabo zadetih. Videli smo, kako je kapo udaril mladega Juda z lopato preko glave. Ulila se mu je kri, počasi se je pobral, daleč ven so se mu izbuljile oči. Potem se je zazrl preko stražarjev, tjakaj v svobodo. Morda je mislil na svojo ženo, morda na svojo deco, morda na svojo daljno domovino, morda na kaj drugega, gotovo pa na nekaj lepega. Obraz se mu je razjasnil, nato se je odločil. S počasnimi, zibajočimi koraki se je obrnil v tisto smer, mirno, kakor da se vse drugo ne tiče njega. Zaregljale so strojnice in vrglo ga je preko stražarske verige. Še enkrat se je posmehnil mladi esesovec-morilec. Potem je prišel fotograf, fotografiral mrtvo telo in okolico in slika je dobila mesto v aktu kot dokaz: poskušal je pobegniti. Štirje tovariši so ga naložili na ramena ter ga odnesli v taborišče. Morda bodo jutri sami na isti poti.

V treh tednih ni bilo nikogar več. Prišli so novi in novi in odšli po stari poti. Samo krvavordeče je bilo nebo nad taboriščem od plamena mrtvih teles tovarišev.

Negativni elementi

Malo je bilo hrane, dan in noč so bili lačni. Na delu so zahtevali od njih nadčloveških naporov. Ko so prišli, so bili še sveži, sili civilne hrane, spočiti. Z veseljem so se vrgli na delo. Z dneva v dan je bilo slabše; že so se jim zarisali oglati obrisi kosti na izmučenih telesih. Nastala je borba z dneva v dan, borba za suho golo življenje. S skrajnimi naporii so hodili na delo, kakor na smrt obsojeni, v zavesti, da se jim bliža konec. Potem se je njihovo število manjšalo, nekateri so bili že rešeni, drugi so odšli v bolnico. Zaradi slabosti ali gnojnih ran so ležali tamkaj, brez vsake oskrbe, samo nosili so jih vsak dan ven. Smrdelo je iz barak po zatohlem, nezdravem zraku, poletna vročina je kuhala človeško blato v posodah, kamor so opravljali svojo potrebo. Iz dolgo neprevitih ran se je širil strašen smrad ter se mešal z duhom po znoju ljudi, ki se že mesece niso umili. Po trije ali štirje so ležali na eni postelji. Prihajali pa so vedno še novi in novi. Tako se je bolnica prenapolnila.

V nedeljo zjutraj so jih napodili iz barak, nekateri so imeli spodnje hlače, drugi ničesar. Nato je prišel komandant. Stali so v vrsti in niso se več brigali za njega, vseeno jim je bilo. Počasi je šel komandant od enega do drugega ter jih motril z ostrim pogledom. Malomarno je sem in tja zamahnil z roko in pisar je zapisal številko. Izbiral je slabe, izbiral je tiste, ki so jim rane postale prevelike. Potem je bilo končano. Odšel je nazaj, morda na kosilo, morda k svoji ženi — mirno kakor vsak dan.

Tam doli pa so izbrane postrojili, dolga vrsta jih je bila. Živi okostnjaki. Nekateri so že ležali na tleh, drugi so se držali skupaj. Nato so se prvi premaknili; počasi in zibajoč se, nato drugi in zadnji. Cela karavana se je pomikala proti zadnji baraki, tam so se ustavili. Nekateri so razumeli, drugi ne, vsi pa so izgledali kot brez življenja. Po eden in eden so odhajali v barako. Nihče se ni upiral. Položili so ga na mizo, dali mu narkozo in mu vbrizgali bencina v srce. Dva sta ga prijela za noge in roke ter ga vrgla k zidu. Votlo je zabobnelo, ko je priletelo na mrtva trupla. V treh urah je bilo končano vse delo.

Uprava taborišča je bila tako rešena skrbi in posla z bolniki. Fašistični režim ni rabil več njihovih ran in onemoglih teles. Bili so pač »negativen element«!

Vse je bilo tiho, samo škripanje voza se je slišalo tam zadaj, prekritega s črno plahto.

Za zlatom!

Vse so zapisali, vse. Koliko so prinesli prtljage, kakšna je njihova obleka, koliko denarja, koliko zlatnine, vse natančno. Treba je; saj bodo čez mesec dni zopet dobili nazaj, ko odidejo. V zapisniku so vodili tudi zlate zobe, ki so jih imeli novi.

Po večernem štetju se je zapisnikar prerival skozi gručo jetnikov, ki so stali pred barako. Z očmi je švignil sem ter tja ter očitno nekoga iskal. Tisti moment je bil kapo Georg v najsevernejši baraki, že napol pijan od gorilnega špirta.

Drugi dan so že korakali skozi glavna vrata. Tokrat Georg ni kričal links, links, links und links s podkapom Kurtom sta šla pred to rajo ter se smejala. Georg je z glasnim krohotom pritrjeval.

Na delu se je začelo, ponavljala se je zopet stara žaloigra na istem prostoru. Bili smo že vajeni.

Iz barake sta prispela kapo Georg in Kurt. Šla sta proti Judom ter očitno nekoga iskala. Bil je to črn srednjeleten Jud, še poln življenja in volje. Vzela sta ga s seboj v barako, dala sta mu jesti in kaditi. Tamkaj je sedel poleg tople pečice in čudno se mu je zdelo. Enkrat ga je prevzelo rahlo upanje, da morda le niso taki, potem zopet rahla slutnja in strah pred najbližjimi trenutki. Rekla sta mu, naj naloži v peč. Sklonil se je, da bi pobral drva; že je Kurt zavihtel lopato in mu jo zarezal v glavo. Nato sta mu razbila čeljust, pobrala zlate zobe in par minut pozneje so ga štirje tovariši nesli na zadnjo pot. Še eden je doživel isto usodo. Zadovoljna sta bila Georg in Kurt, veselila sta se večera, zopet bosta dobila špirta.

V krematoriju so kontrolirali mrtva trupla. Kje so zobje? Komandant, sam podel, je takoj razumel tatvino. Besen je poklical Georga, ubil bi ga, če ga ne bi potreboval — mnogo krvi je bilo še na vidiku! Prisodil mu je samo petindvajset.

Tudi komandant je računal na zlate zobe...!

Zasliševanje

Vsakogar je mrzlo stisnilo pri srcu, kadar je šel mimo bunkerjev. Videla se je samo vrsta majhnih oken, težko zamreženih. Nekak mrzel dih je vel iz teh zidov. Včasih so se slišali koraki, ki so izginjali v daljavi, ali pa pridušeno rjovenje psov, ki je prihajalo nekje iz globin ter odmevalo boleče med zidovjem, kakor bi iskalo izhoda. Včasih je pretrgal tajinstveni molk odrezan krik obupanca ali pa je enakomerno in pritajeno stokanje kakor bič udarjalo na uho mimoidočega. Strašno je bilo za tiste, ki so bili za temi zidovi. Nikdar niso skoraj govorili; vsak je imel s seboj dovolj dela. Ležali so tam po tleh, podpirali težke glave, dih jim je zastajal pri vsakem šumu. Niso mogli več misliti, duh po žganih kosteh jim je vel iz nasproti ležečega krematorija skozi zamrežena okna, zdelo se jim je, da se jim smeji in priča o njihovi usodi. Samo kadar jim je prinesel Španjolec malenkost hrane, se je življenje za nekaj časa vrnilo v celico. Potem je zavladalo zopet staro ozračje. Vsak je mislil le na svojo usodo, tehtal to in ono. Včasih se jim je zdel rešitev blizu, včasih so padli zopet v obup. Vendar so še upali, če ne več, tista trohica upanja je še tlela v njih, ki ga ima obsojenec še takrat, ko ga že peljejo na morišče. Včasih se jih je polastilo notranje veselje, videli so, kako tovariši zmagujejo tam zunaj, kako pode sovraga iz svoje zemlje, in lahko jim je bilo v misli, da jim morejo vzeti samo življenje, ideja pa bo živela in oni z njo. Taka je bila borba v njihovih dušah danes, taka jutri in vsak dan.

Potem se je odločilo. Peljali so jih ven, osem jih je bilo. Šli so drug za drugim, v starih razčepanih oblekah, v lesenih cokljah. Slišalo se je samo udarjanje cokelj po mrzlem betonu, odmevalo je okrog barak kakor zvonjenje k pogrebu. Tam spodaj pred zidom pa so čakali esesovci s komandantom, željni krvi. Poleg njih so sedeli štirje dresirani psi in nekaka podobnost se je brala iz njihovih gobcev in obrazov esesovcev. Psi so začeli svoje delo, vlačili so nesrečneže sem ter tja, grizli in rjovel. Komandant je zahteval priznanje, odklonili so in začelo se je znova. Nekdo se je hotel rešiti, iztrgal se je psu ter tekkel proti električni žici. Tudi pes je razumel,

vsedel se je na zadnje noge, gledal za njim in kri mu je kapljala iz gobca. Skoraj je nesrečnež že dosegel svojo rešitev, ko se je pes pognal za njim, ga zgrabil za vrat in privlekel nazaj. Buren krohot se je razlegal med morilci, vzklikali so psu. Potem je komandant dovolil psom, da raztrgajo nesrečneže.

Pol ure pozneje smo korakali preko morišča. Na levi strani za zidom je stal komandant in gladil psa, ki je krvavo gledal na nas.

Obešenec

Esesovci so si nakradli najrazličnejšega blaga. Nekdo si je celo pustil v mizarski delavnici izdelati zaboj, da odpošlje vse dotične stvari. Nato so zaboj napolnili, zabili in čakali na prevoz. Mladi Španjolec je vse to videl. Porabil je priliko, zmetal vse stvari iz zaboja, se zaprl vanj in čakal. Čez nekaj ur so zaboj res naložili na atvo in odpeljali. Izven taborišča je odprl zaboj, skočil ven in pobegnil.

Pri večernem štetju ga je manjkalo. Zato smo stali celo noč zunaj na dežju.

Po nekaj mesecih so ga ujeli v Hamburgu. To je bil praznik za esesovce; svečano so ga pripeljali v Mauthausen. Zvečer smo se morali postrojiti po pet in pet. Na sredo taborišča so prinesli vešala. Sam komandant ga je obešal. Mi pa smo morali korakati v krogu okrog vešal, z obrazom obrnjenim proti obešencu. Krematorij je razsvetljeval prostor. Na zunanji strani so stali esesovci z biči in bili tistega, ki mu je bil pogled tjakaj zoprn. Trikrat se je utrgala vrv, šele četrtič je pretrgala žrtvi življenje. Dva dni je obešenec potem visel tamkaj, nam pa so naredili govor, da se bo tako zgodilo z vsakim, ki bi poizkušal pobegniti.

Prijatelja

Vračali so se po stopnicah. S poslednjimi močmi je nosil Ivan težko kocko. Zadaj so lajali psi in grizli zaostale, slišalo se je kričanje priganjačev. Par metrov za Ivanom je bil Stane, nekoliko močnejši od njega. Stane je opazil, da je z Ivanom pri kraju. Pri vsaki stopnji so se mu šibile noge, globoko je dihal. Težka kamnita kocka mu je stiskala prsni koš, silovito mu je bilo srce. Nekaka omotica se ga je prijela, črno se mu je delalo pred očmi. Ni več čutil teže kamna in misli so mu bile daleč, daleč tamkaj preko gora, ni slišal vpitja; vse se mu je zdelo, kakor godba. Letal je od matere do očeta, od prijateljev do hribčkov, kjer je preživel svoja mlada leta.

Prišli so na vrh. Nedaleč je bila stražarska veriga. Nenadoma se je Ivan ustavil. Roke so mu spustile kamen in s pogledom je iskal rešitelja. Tudi Stane se ustavi. Že ga bijejo od zadaj po ramah, vendar on stoji in pogleda se jima spajata. »Ne morem,« dahne Ivan ter se odrge od prijatelja. Stane stoji, gleda za njim, ne sliši vpitja okrog sebe, ne čuti udarcev priganjačev. Stoji in gleda prijatelja, vsak korak spremlja na poti v smrt. Potem počí, počasi se Ivan zgrudi. Stane se strese, že hiti zopet po kamniti cesti naprej, globoko mu je sklonjena glava. Pred seboj vidi mrtvo telo prijatelja, ki ga vabi...: tam ni več trpljenja! Počitek...!

Obešenee

 -ovci so si nakradli najrazličnejšega blaga. Nekdo si je celo pustil v mizarski delavnici izdelati zaboj, da odpošlje vse dotične stvari. Nato so zaboj napolnili, zabili in čakali na prevoz. Mladi Španjolec je vse to videl. Porabil je priliko, zmetal vse stvari iz zaboja, se zaprl vanj in čakal. Čez nekaj ur so zaboj res naložili na

Izrezek iz notranjosti brošure

Kradel je

Na bloku so dobili kruh. Bilo ga je za dva dni, prešteli so ga, vse se je ujemalo. Potem so ga zložili na omaro, enega preko drugega — skoro do stropa. Zvečer je prišel prijatelj starešine barake. Nekaj sta si šepetala, nato mu je dal starešina sam dve štruci, ki ju je tam sunil pod površnik in odšel. Ponoči je nastal v predsobi ropot, glasno kričanje, tekanje iz enega kota v drugega. Vmes pa se je čul milo proseč glas mladega Srba, da je nedolžen. Potem se je ječeči glas oddaljeval, zaprla so se vrata in vse je utihnilo. Kmalu smo zvedeli resnico. Ponoči se je vračal s stranišča, tema je bila, zgrešil je vrata, se zadel v omaro in vzrok je bil tu, da se zvrne krivda nanj.

Zagrabil ga je starešina, češ: kradel je. Prešteli so kruh, manjkali sta dve štruci. Vlekli so ga ven, privezali na stol in bili. Sprva je kričal, potem je kričanje ponehalo — nezavest ga je rešila muk. Odvezali so ga, vlekli v umivalnico ter posadili v sod z glavo navzdol. Kratek je bil boj. Zjutraj je ležal tam na tleh, še v smrti je krčevito stiskal pesti. Hodili smo mimo, s sklonjenimi glavami, tihi. Eden je mislil morda na svojo jutrišnjo usodo, drugi morda na deco, ki je ostala brez očeta. Vsi pa smo mislili le eno: »Kje je pravica?« Potem smo se postrojili pred barako. Starešina nam je držal govor. Rahel posmeh se mu je bral na obrazu, ko je govoril. Tjakaj je pokazal na mrtvo telo: »Z vsakim, ki bi kradel, kar je last tovarišev, se bo zgodilo tako!«

Tisti dan smo vsi dobili manj kruha. Dokončno smo spoznali fašistično pravico!

V svobodi

Zgodilo se je, čisto nepričakovano, iznenada! V ponedeljek sem še delal v kamnolomu! Danes sem na svobodi!

Kako sem srečen, da sem partizan! Borba mi blaži misli na prestano trpljenje in usodo tovarišev, ki so ostali v taborišču! Kako silna je njihova bolečina in vendar, kako živo je njihovo upanje, kako trdna vera v odrešenje!

Mi, ki se borimo proti fašističnim zločincem in krvavim Hitlerjevim rabljem, se borimo tudi za Vas, ki Vam še okovi stiskajo roke! Očistili bomo našo rodno zemljo, za katero je preteklo že toliko dragocene krvi. Pripravili bomo domovino za veliko vstajenje, pripravili jo bomo za Vaš prihod, za tisti srečni trenutek, ko Vam bomo lahko zaklicali:

»Vrnite se! Svobodna in srečna domovina Vas čaka!«

Opombe

1. AIZDG pod oznako 156 — I. — 2. Glej Jože Krall — Gorenjske in Štajerske tiskarne, 1976, str. 207. — 3. Glej pod 1. — 4. AIZDG, fascikel 75. — 5. Ing. Slavko Oblak-Saša, rojen 14. 9. 1921 v Črnučah, Valentin Alpner-Joso, Francka Romšek-Zlata (Kamniški zbornik 1962) — Emil Cesar. Slavko Oblak je danes zaposlen pri Viatorju. — 6. Ustna izjava ing. Slavka Oblaka-Saše dne 26. VII. 1979. — 7. Tov. Slavko Oblak ne izključuje možnosti, da je bila b-ošura delana še pred selitvijo na Brsnik, to je v času, ko je bila tehnika T5 v lovski koči na Sivniku pod Veliko planino, od koder so se selili poleti 1944. — 8. AIZDG — fascikel 60. — 9. AIZDG — fascikel 60. — 10. AIZDG — fascikel 60. — 11. Ustna izjava Andreja Plestenjaka-Tilna dne 27. IX. 1979. — 12. AIZDG — fascikel 60. — 13. AIZDG — fascikel 60. — 14. AIZDG — fascikel 60. — 15. AIZDG — fascikel 60. — 16. AIZDG — fascikel 93. — 17. AIZDG — fascikel 93. — 18. Ustna izjava tov. Lovra Cerarja-Tuga, Tržič, Cankarjeva 10, dne 11. IX. 1979. — 19. Dopis okrožnega tehnika okrožja Kamnik Andreja Plestenjaka vsem okrajnim tehnikom dne 26. 6. 1944 — AIZDG — fascikel 93. — 20. AIZDG — fascikel 57. — 21. Tovarišica Julka Ogris-Vislava, por. Gorenc je bila tudi zaposlena v Pokrajinski tehniki za Gorenjsko. — 22. Ustna izjava tov. Janeza Vidica-Luke tovarišici Julki Ogris. — 23. Pismena izjava tov. Stane Mandeljč-Vilme, Ljubljana, Pavšičeva 4, dne 5. 11. 1979. — 24. Lovro Mandeljč-Tomiks je bil rojen 9. 8. 1922 v Krnici - Gorje pri Bledu. Na Bledu se je izučil za črkoslikarja in soboslikarja. V tehniko je prišel v decembru 1943 iz vojaške enote, ker ni bil več

sposoben za velike napore. Ob koncu leta 1944 je odšel iz okrožne tehnike Jesenice v tiskarno Donas. O tov. Lovru Mandeljcu-Tomiksu podrobneje piše Jože Krall v svoji knjigi »Gorenjske in Štajerske tiskarne«. Tov. Lovro Mandeljc je umrl 1974 v Ljubljani za posledicami vojne. — 25. Okrožnica okrožnega tehnika okraja Kamnik tov. Andreja Plestenjaka-Tilna vsem okrajnim tehnikom z dne 25. 5. 1944 — AIZDG — fascikel 93.